

YA DIŞINDASINDIR DİLBİLİMİN YA DA İÇİNDE

Emel KÖKPİNAR KAYA

Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İngiliz Dilbilimi Bölümü, emelkokpinar@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5319-6527

Kökpinar Kaya, E. (2025). Ya dışındasındır dilbilimin ya da içinde. İçinde O. Çınar, F. Başbuğ & H. Aydemir (Haz.), *Çağdaş dilbilim yazıları I: İMÜ Dilbilimi 15. yıl armağanı* (ss. 263-272) Artsürem. <https://doi.org/10.7816/imuling-15-2025-01X013>

ÖZ

Söylem kavramının ele alınma biçimlerini ortaya koyduğum bu yazıda, söylemin incelenme biçimlerinin de altını çizmekteyim. Özellikle anti-pozitivist, yorumcu ve eleştirel bakış açısından ortaya konulan söylem çözümlemesi çalışmalarını irdelemeyi amaçlamaktayım. Bu çalışmaların felsefik ve kuramsal duruşlarını göstermek amacıyla öncelikle Söylem Çözümlemesi alanının tarihçesine değinmekteyim. Bunu takiben alandaki kendine has duruşu ile Eleştirel Söylem Çözümlemesi alanını, yöntembilimsel duruşunu ve alanın akademik dünyadaki kabul edilmiş biçimlerine yönelik bir anlayış sunmaya çabalamaktayım. Son olarak, alanın Türkiye Dilbilim çevresindeki konumuna yönelik eleştirel duruşumu sunmaktayım.

Anahtar Sözcükler: Eleştirel söylem çözümlemesi, Söylem çözümlemesi, Anti-pozitivist paradigma, Yorumcu paradigma

ABSTRACT

In this article that I present the ways in which the concept of discourse is addressed, I also underline the various methods of analyzing discourse. I specifically aim to examine discourse analysis studies conducted from anti-positivist, interpretive, and critical perspectives. To reveal the philosophical and theoretical stances of these studies, I first address the history of Discourse Analysis. Then, I endeavour to provide an understanding of Critical Discourse Analysis—with its unique position in the field—its methodological stance and the ways that it has been accepted in the academic world. Finally, I present my critical position regarding the status of the field within the Turkish Linguistics circle.

Keywords: Critical discourse analysis, discourse Analysis, Anti-positivist paradigm, Interpretivist paradigm

1. Giriş

Ya dışındadır çemberin

Ya da içinde yer alacaksın.

Kendin içindeyken kafan dışındaysa...

Yazıma Murathan Mungan'ın dizileri ile başlamak istedim. Dizelerdeki çember bana bir eleştirel söylem çözümlemecisi olarak dilbilimi hatırlatır. “Ya dışındadır dilbilimin ya da içinde yer alacaksın” diye tekrarlar ve çalışma alanım olan söylem çözümlemesinin dilbilim içindeki tartışmasız yerini hem de tartışmalı varoluşunu düşünürüm. İşte bu bağlamda, bu yazıda eleştirel söylem çözümlemesinin Türkiye dilbilim çemberindeki yerini irdelemek istiyorum. Bunu yaparken çemberin dışındaki akademik gelişmelere bakmak ve bir söylem çözümlemecisinin kendini konumlandırma çabasını gözler önüne sermeyi de arzuluyorum.

Bu yazıya yoruma son derece açık dizeler ile başlamam ve ‘ben’ dilini kullanmam bir tesadüf ya da bir yazagelmışlik neticesinde oluşmadı. Bunları bir dil kullanıcısı olarak ve dil kullanımının toplumsallıktaki gücünü göz önünde bulundurarak belli bir farkındalık ile kullanıyorum. Bu yazıyı mümkün olduğunca güç ilişkilerinin bir nesnesi olarak değil, bu güç ilişkilerinde kendi eylemlerine karar verebilen ve bu eylemlerinin sorumluluklarını göz önünde bulundurabilen bir ‘özne’ konumundan yazmak istiyorum. Şöyle ki, seçtiğim bu yazma biçimini bilinçli olarak kullanıyorum; aklımdakileri ne öylesine harflere döktüm ne de akademik bir metni nasıl yazmam gerektiğini direten bir yazma biçiminin sonucu olarak belli şekillerde metinleştirdim. Aksine bu yazıyı toplumsal bir aktör olarak ‘ben’ yazıyorum ve toplumda var olan akademik ve bilimsel özellikteki yazmanın nasıl olması gerektiğine yönelik söyleme karşı bir duruş sergiliyorum. Ayrıca, yoruma açık dizeler ile başlamam da bu duruşum ile örtüşüyor. Ben bu dizeleri Eleştirel Söylem Çözümlemesi (ESÇ) ve dilbilim ilişkisi bağlamında yorumluyorum ve yorumlarımı okuyucuma bir bakış açısı ve bir anlayış olarak sunuyorum.

2. Söylem, Söylem Çözümlemesi, Eleştirel Söylem Çözümlemesi

Söylem çözümlemesinin dilbilim ile olan yadsınamaz ilişkisinin derinlemesine ele alınması gerektiğinin bir zorunluluk olduğunun farkındayım. Bu ilişki dil ve söylem arasındaki diyalektik ilişkinin doğası gereği çetrefilli bir ilişkidir. Bu ilişkinin anlaşılması ancak ve ancak toplum, biliş ve çok katmanlı bir özellik içeren ‘bağlam’ gibi öge ve kavramların anlaşılması ile gerçekleşebilir. Dilbilim ve Söylem Çözümlemesi arasındaki ilişki de son derece çok yönlü bir anlayış ile mümkün olabilecektir. Bu açıdan, yazımda, Söylem Çözümlemesi’nin Türkiye Dilbilimi içindeki yerini tartışmaya geçmeden önce Söylem Çözümlemesi’nin ne olduğunun, Söylem Çözümlemesi altındaki farklı

bakış açılarının ve bu bakış açıları çerçevesinde kavranabilecek paradigma ayrımlarının altını çizmek istiyorum.

Douglas Biber, Ula Connor ve Thomas A. Upton 2007’de yazdıkları *Discourse on the Move* adlı kitaplarının söylem çözümlemesini ve kapsamını tartıştıkları ilk bölümünde, Deborah Schiffrin, Deborah Tannen ve Heidi Hamilton tarafından 2001’de hazırlanan *Handbook of Discourse Analysis* kitabının girişine atıfta bulunarak söylem çözümlemesi çalışmalarını üç ulam altında toplamışlar ve tartışmışlardır: (i) dil kullanımının çalışılması, (ii) ‘tümce ötesi’ dilsel yapının çalışılması, (iii) dilsel ve dil-dışı öğeleri de kapsayan göstergesel kullanımlar üzerinden toplumsal pratiklerin ve ideolojik varsayımların çalışılması

En basit tanımıyla, Söylem Çözümlemesi söylemi çözümler. Bu çok basite indirgenmiş söylem çözümlemesi tanımı kendi içinde birçok tartışmaya gebe. Bu tartışmalardan en belirgin olanı ‘söylem’ kavramının ne olduğu üzerinedir. Yukarıda sunduğum ulamlamayı ele alırsak söylem, ‘dil kullanımı’ olarak düşünülebildiği gibi tümce yapısı ötesindeki metinselliği ele alır şekilde de anlaşılabilir. Hatta bunların da ötesine giderek söylemi dilsel öğeler gibi her türden göstergesel kaynak ile vücut bulan toplumsal bir eylem olarak da etiketlemek mümkündür. Bu tanımlarla çok yönlülüğü ortaya konulan söylemi tanımlama biçimi onu ele alış biçimlerini de içkin şekilde değiştirecektir. Bu nokta da bu tanımlara göz atmamız gerektiğini düşünüyorum çünkü ancak bu şekilde söylemin ve dolayısıyla Söylem Çözümlemesi’nin doğası hakkında bir kanıya varmamız mümkün olabilir.

Söylemi dil kullanımı olarak tanımlama eğilimi geleneksel yapısal dilbilim çalışmalarının dolaylı etkisi ile ortaya çıkmış ve tümce dilbilgisinin çok ötesine geçmiştir. Söylemi belirli dilsel öğelerin kullanımı ile özdeşleştiren bu tanım yapısal bir tanım olarak düşünülebilir. Ses gerçekleştirmeleri, tonlama, sözcükbirimler ve sözdizimsel yapılanmalar gibi dilbilgisel öğelerin kullanımına odaklanan bu tanıma göre söylem, dil kullanımlarını bağlam-temelli değişkenler olarak ele alır. Bu çerçevede bu tanım geleneksel dilbilgisi bileşenlerine odaklanmakta ve bağlama bağlı olarak ortaya çıkan farklı yapısal değişikliklerin betimlendiği ve açıklandığı bir çalışma çerçevesine işaret etmektedir. Burada Söylem Çözümlemesi’nin çok bilindik bir tanım karşımıza çıkmaktadır: Söylem Çözümlemesi kendi toplumsal bağlamındaki dil kullanımının çalışılmasıdır. Bu tanımı burada bırakarak bir diğer tanıma geçeceğim ancak tanıma içerdiği toplumsallık nedeniyle ilerideki bölümlerde geri döneceğim.

Söylemi tanımlarken ele alınabilecek bir diğer kabul görmüş tanım tümce ötesindeki dilsel yapıdır. Söylemi tümce dilbilgisinden çıkararak bu bakış açısına göre, söylem daha geniş dilsel yapılar şeklinde düşünülebilir. Bu noktada, sözcükler ve tümcelerin bir dizi halinde ve belli bir sistematik içinde düzenlenerek oluşturduğu daha geniş dil kullanımından söz edebilir. Geleneksel tümce dilbilgisinden, özellikle öbek ve tümcecik sözdiziminden uzaklaşan bu tanıma göre, Söylem Çözümlemesi üretilen

metinlerin dilsel yapısı ile ilgilenmektedir. Bu bağlamda, ilk tanımla ortak özellikler taşımaktadır çünkü her ikisinde de dilbilgisi bileşenlerine odaklanılmakta ve bunların insan iletişimde nasıl kullanıldığı ele alınmaktadır (Biber ve diğ., 2007, s. 2).

Üçüncü tanım ise diğerlerinden birçok yönüyle farklılaşmaktadır. Söylemin göstergesel kaynaklar aracılığı ile ortaya konulan toplumsal pratikler ve ideolojik varsayımlar olarak tanımlanması, gerek söylem çözümlemesi çalışmalarının odağı gerek ise çalışma nesnesini ele alış biçimi açısından ilk iki tanımdan farklı bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Önceki tanımlarda temel odak, dilbilgisel yapıların kullanımı ya da metin biçimi üzerinedir. Söylemi bu bağlamda tanımlayan bu çözümleme geleneklerinin temel amacı ise belli dilbilgisel ve metinsel yapıları bağlam temelli olarak betimlemektir. İşte bu çalışma nesnelere ve buna yönelik betimlemeci duruşu ile önceki tanımlar, son tanımdaki toplumsal-kültürel yönelimler ve güdülen söylem katılımcılarının iletişim eylemlerini anlama amacı açısından son derece farklıdır. Bu bağlamda, söylemi toplumsal pratikler ve ideolojik varsayımlar bütünü olarak etiketleyen söylem çözümlemecilerinin temel odağı ne sadece dilbilgisel yapılar ne de metin biçimidir. Temel odak metinlerdeki güç ilişkilerine yöneltilmiş, metinlerde vücut bulan eşitsizlik, ayrımcılık ve baskı gibi toplumsal sorunların gösterilmesine ve hatta eleştirilmesine kaymıştır. Bu açıdan sadece betimlemeyi amaçlamayan ve dil kullanımı ile ortaya koyulan/çıkan toplumsal sorunlara yönelik bir eleştiri ve anlayış sunmayı amaç haline getirmiş bir söylem çözümlemesi geleneğinden söz edebiliriz.

Bu noktada, daha önce dile getirdiğim temel bir tanıma yeniden dönmek istiyorum: Söylem kendi toplumsal bağlamındaki dil kullanımınıdır. Bu tanım söylemin dil kullanımı ile özdeşleştiğinin altını çizer. Dil kullanımını 'dil' kavramından ayırmak imkânsız gibi gözükse de ve hatta birçok bağlamda birbirlerinin yerine kullanıldıkları ile sıkça karşılaşılsa da, Söylem Çözümlemesi geleneğinde 'dil kullanımı' kavramı ön plandadır. Şöyle ki, Söylem Çözümlemesi bağlamdan bağımsız bir tümce dilbilgisi ile ilgilenmez ya da dil çalışmalarını zihinsel gerçekliğe indirgemez. Aksine, dilsel öğeleri en sınırlı bağlam türü olan 'dilsel bağlamdan' çok daha geniş toplumsal-kültürel, tarihsel ve politik bağlamlara bağlı olarak inceler. Dilin bağlamsal kullanımına dayanan bu çerçeveden baktığımızda, edinç değil edim temelli bir arayıştır. Dili kullanarak ortaya koyduğumuz her türlü etkileşimsel veriyi inceleyen Söylem Çözümlemesi bu yönüyle metin-temelli bir çalışma alanı olarak etiketlenebilir. Metinler dilin toplumsal edim ile örtüştüğü iletişimsel üretimlerdir ve her türlü söylem çözümlemesinin inceleme nesnesidir. Yukarıda bahsettiğim ilk tanımda metinlerdeki dilbilgisel öğeler çalışma odağındayken, ikinci tanımda metnin kendisi odağa yerleşmiş durumdadır. Son tanımda ise, metinlerin, güç ilişkisi sonucunda ortaya çıkan ve toplumda sorun teşkil edebilecek her türden eşitsizlik ve ayrımcılığın bünyesinde izlenebildiği yapılanmalar olduğu kabul edilir.

Dil kullanımı ve metin ilişkisine değinmek yukarıdaki tanımları anlamlandırmakta yeterli değildir. Burada dil kullanımının bağlam temelli olduğunun altını da çizmek gerekir. Söylem Çözümlemesi'nin dilsel öğeleri kendi bağlamı çerçevesinde incelediğinden daha önce söz etmişim. Buradaki tartışma ise 'bağlam' kavramı üzerinedir. Kendi bağlamı derken ne kastedilmektedir? Bu noktanın biraz irdelenmesi söylem çözümlemesinin ne olduğunu daha belirgin şekilde ortaya koyacaktır. Ruth Wodak ve Michael Meyer 2001'de yazdıkları ve Eleştirel Söylem Çözümlemesi yöntemlerini ele aldıkları kitaplarında bağlamı dört aşamada ele almışlardır: dil-içi ve metin-içi dilsel bağlam, sözceler, metinler ve söylemler arasındaki metinlerarası ve söylemlerarası ilişki, 'durumsal bağlam' olarak adlandırılan ve orta büyüklükte kuramlar ile açıklanan dil-dışı (toplumsal) bağlam ve daha geniş toplumsal-politik ve tarihsel bağlamlar. Eğer ki söylem dediğimiz kavram kendi bağlamı içindeki dil kullanımı olarak düşünülürse, burada hangi bağlamın göz önünde bulundurulacağı yine söylemin tanımları çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. İlk tanımları düşünerek yorumlarsak, dilsel öğelerin içinde buldukları anlamlara göre betimlenmesi durumunda işaret edilen durumsal bağlam iken, tümce ötesi metinselliğe odaklanan ikinci tanımda ise en basit şekilde dilsel bağlam olarak düşünülebilir. Son tanımda ise, baskın bağlam anlayışı metinlerarası ve söylemler arası ilişkiyi belirleyen bağlam ile çok daha geniş toplumsal, kültürel, tarihsel ve politik bağlamları da kapsar. Bu yönüyle baktığımızda, her durumda yapılan çözümlemeyi dilsel yapının ve bağlamın ortaklaşa çözülmesi olarak düşünülebiliriz.

Geldiğimiz noktada, bu üç tanımın çalışma nesnesi olan söylemi tanımlama biçimleri, temel çalışma odakları ve dil kullanımını bağlantılı olarak inceledikleri bağlama yönelik anlayışlarını irdedim. Bundan sonra, daha önceki bölümlerde yer vermediğim özellikle ilk iki tanımları son tanımdan ayıran yöntemsel yönelimleri tartışmak istiyorum. Böylelikle yazımın en başında bahsettiğim duruş farkını da daha anlaşılır kılmayı amaçlıyorum. Son tanımın yöntemsel duruşunu anlayabilmek, öncekilerden nasıl ayrıştığını görebilmekle mümkündür. Bu açıdan önceden tartıştığım odak ve bağlama yönelik anlayış farkı bir bakış açısı sunmaktadır. Yine de Söylem Çözümlemesi'nin kısa bir tarihçesi bu farkı ortaya koyabilmek ve yöntemsel ayrışmaları daha görünür kılmak açısından önemlidir. Bu amaçla yazıma Söylem Çözümlemesi'nin dilbilim ve Toplumsal Bilimler alanı içinde nasıl ortaya çıktığına ve tarihsel süreçlerine değinerek devam etmek istiyorum.

Teun A. van Dijk (1985, s.1) Söylem Çözümlemesi'nin kökenini Antik Yunanlıların sözbilim (İng. rhetorics) geleneğine dayandırır. En basit haliyle dilin ikna için kullanımı olarak da düşünebileceğimiz sözbilim, Antik Yunan demokrasisi gereğince politik ve hukuki mercilerde ikna etme amacı güderek dilin daha planlı ve etkili olarak kullanılması çalışmalarını ve edimlerini kapsar. Bu noktada, modern dilbilim alanlarından biçimbilim ve söylemin ilk tanımını oluşturabilecek dil kullanımının daha yapısal çözümlendiği çalışmalara öncülük eder.

Zaman içerisinde kardeşi dilbilgisine yerini kaptıran sözbilim, özellikle 19. Yüzyıl dilbilimi ile ortaya çıkmaya başlayan ve Ferdinand de Saussure ile zirveye ulaşan dilin yapısal özelliklerinin incelenmesi geleneği ile yerini daha dizgeleşmiş ve toplumsallaşmış bir dil çalışmaları yönelimine bırakır (Kocaman, 2003, s.1). Bu bağlamda ortaya çıkan başat çabalardan birini 1920'li yıllarda Rus Biçimcileri'nin çalışmaları olarak düşünebiliriz. İnsan iletişimini ve iletişimin metinsel boyutunu irdeleyen Vladimir Propp'un başını çektiği bu dil çalışması geleneği yapısalcı anlatı çözümlemesi geleneği ile örülmüştür. Bu özelliği ile Rus Biçimcileri'ni belli bir metin türünün yapısal özelliklerine odaklanması ile modern Söylem Çözümlemesi çalışmalarının öncüleri arasında kabul edebiliriz.

Yapısalcı gelenek söz konusu olduğunda akıllara Fransız yapısalcı antropolog Claude Levi Strauss'un 1940'lardaki söylence çalışmaları da gelmektedir. Söylence çalışmaları 1960'larda yine Fransız geleneğinde kendini göstermeye devam etmiş, özellikle Roland Barthes ve Algirdas Greimas'ın göstergebilimsel çözümlmelerine temel oluşturmuştur. Rus Biçimcileri'ne benzer şekilde yazınsal metinlerin ele alındığı bu gelenek dil kullanımı gibi göstergesel kaynakların kültür temelli olarak çözümlemesini gerçekleştirmiştir. Bu özelliği ile sembolik üretimler olan metinlerin kültürel ve toplumsal bağlamda bir okumasını sunması ile Fransız göstergebilimciler, Söylem Çözümlemesi geleneğinin ortaya çıkmasında belirgin bir adım teşkil etmiştir.

'Söylem Çözümlemesi' ifadesi ilk olarak 1952'de yapısalcı dilbilim geleneği içinde Zellig Harris tarafından kullanılmıştır. Saussure geleneği içinde yoğunlaşmış görüşleri ile Harris söylemi, tümce bazında çözümlmelerin anlamsal olarak işlemlenebilmesi için tümce ötesinde bir yapı birimi olarak ele almıştır. Bu yaklaşımı ile Söylem Çözümlemesi alanının ortaya çıkmasında katkısı bulunmaktadır. Yine yapısalcı çerçeve içinde Prag Dilbilim Çevresi'nin, özellikle Vilém Mathesius'un tümce işlevine yönelik dizgeci bakış açısı ve Çekya'daki işlevsel dilbilimcilerin çalışmaları da Söylem Çözümlemesi'nin bir alan olarak ortaya çıkmasında rol sahibidir. İşlevsel bakış açısı söz konusu olduğunda Michael A. K. Halliday'in Dizgeci İşlevsel Dilbilgisi modeli ve aynı gelenek içerisindeki dilbilimcilerin Eleştirel Dilbilim çalışmaları da Söylem Çözümlemesi'ne kapı açmıştır. Dilsel öğelerin bağlam temelli işlevlerine odaklanılan bu çalışmalar, günümüzün baskın Söylem Çözümlemesi anlayışının da bebek adımları olarak düşünülebilir.

Söylemin yapısal özelliklerine odaklanan en belirgin çalışmalar ise yukarıdaki entelektüel ve analitik birikimin bir getirisi olarak 1970'lerde Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Bu söylem çözümlemesi çalışmalarını anlayabilmek için yukarıdakilere ek olarak Noam Chomsky tarafından ortaya konulan Üretici Dilbilgisi modelini de göz önünde bulundurmanın yerinde olacağı kanısındayım. Dilin, edinç bazında sınırlı sayıda bileşenden sınırsız sayıda üretim yapabileceği temel fikrine dayanan bu dilbilgisi modeli, sınırsız üretimi ortaya koyacak evrensel dilbilgisi kurallarının arayışındadır. Bu bakış açısını benzer şekilde dilin edimsel

boyutu olarak düşünülebiyecek metinlere uyarlama arayışı, metinselliğin ölçütlerinin belirlenmesi ile Söylem Çözümlemesi'ne katkı sağlamıştır. Metindilbilim (İng. Text Linguistics) adıyla bildiğimiz bu alan, tümce ötesi yapısal ilişkilerin çalışılmasına olanak yaratmıştır. Dilbilimin bir alt alanı olarak kabul edilebileceğimiz bu alan Söylem Çözümlemesi geleneği içinde büyük bir öneme sahiptir. Bu alan özellikle metinsellik ölçütlerine odaklanması ile tümce ötesi yapısal ilişkilere dikkat çekmiş ve Söylem Çözümlemesi alanının başat çalışma alanlarından biri olarak ortaya çıkmıştır. Bu özelliği ile Metindilbilim söylem çözümlemesi gerçekleştiren araştırmacılara gerek yaklaşımsal gerek ise kavramsal bir katkı sunmuştur. Bu katkı ile söylem tanımlarından ikincisi belirlemeye başlamış ve tümce ötesinden metin yapısına yönelen bakış açısı ile sayıca çok metinlerin söylem çözümlemeleri gerçekleştirilmeye başlamıştır.

Daha önce söz ettiğim üçüncü söylem tanımının – söylemin ideolojik varsayım ve toplumsal pratik olarak kabul görmesinin – ortaya çıkışını değerlendirdiğimizde de Metindilbilim çalışmalarının katkılarını yadsıyamayız. Yapısal gelenek içinde beliren Dizgeci İşlevsel Dilbilgisi'nin katkılarına ek olarak ESÇ'nin önemli kuramcılarından van Dijk'ın metinsellik ölçütlerinden biri olan bağdaşıklık üzerine çalışmalar da söyleme bakış açısını değiştirmiştir. Van Dijk metinlerin mantıksal yapısı fikrine odaklanan bağdaşıklık üzerine getirmiş olduğu metindilbilimsel çalışmalarını söylem ve biliş ilişkisine yönelmiş ve Söylem Çözümlemesi geleneğinde yeni bir söylem tanımının ortaya çıkmasına da ön ayak olmuştur. Bu yeni tanım, gelenek içinde eleştirel çalışmaların var olmasına olanak sağlamış ve Eleştirel Söylem Çözümlemesi (ESÇ) alanı ortaya çıkmıştır.

ESÇ'nin tarihçesini irdelemek istediğimizde yukarıda bahsini ettiğim gelişmeleri göz önünde tutmamız önemlidir. Bu gelişmeler ESÇ'nin ortaya çıkışını anlamak için elzemdir ancak yeterli değildir: ESÇ birçok farklı kanalda gelişen entelektüel birikimin sonucudur. Bu bağlamda, hem Dilbilim'de işlevsel çalışmaların ve Dizgeci İşlevsel Dilbilgisi'nin hem de metindilbilim alanlarının metini ve metinsel olanı anlamak üzerine ortaya koyduklarını değerlendirmeliyiz. Ancak ESÇ'yi ve ortaya koyduğu söylem tanımını anlamak için bu çabalar yeterli olmayacaktır. ESÇ ancak Çatışma Kuramı, bu kuram içindeki Marksçı geleneğin ve Frankfurt Okulu'nun düşünce ve ilkeleri ve Toplumsal Bilimler alanındaki Pozitivizm karşıtı yaklaşımlar değerlendirildiğinde anlaşılabilir.

ESÇ, 1990'ların başlarında Teun A. van Dijk, Norman Fairclough, Gunther Kress, Theo van Leeuwen ve Ruth Wodak'ın Amsterdam'da bir araya gelerek Söylem Çözümlemesi'nin güncel durumunu, yönelimlerini ve ilkelerini tartışmışlardır. Bu toplantının Söylem Çözümlemesi tarihinde özellikle ilkesel duruşun belirlenmesi ve ESÇ'nin söylem tanımının belirginleşmesi açısından önemli bir yeri vardır. Bu toplantıyı van Dijk tarafından editörlüğü yürütülen Discourse & Society Dergisi'nin 1993'teki özel bir sayısında eleştirel çözümlemelere ve farklı eleştirel yaklaşımlara

yer vermesi izlemiştir. EŞÇ'nin ilkelerinin ortaya konulduğu temel çalışma ise, Fairclough ve Wodak (1997)'ye aittir. Bu makalede, şu ilkeler ileri sürülmüştür:

- (i) EŞÇ toplumsal sorunlara değinir.
- (ii) Güç ilişkileri söylemseldir.
- (iii) Söylem toplum ve kültürü inşa eder.
- (iv) Söylem ideolojik bir işlev görür.
- (v) Söylem tarihseldir.
- (vi) Toplum ile metin arasındaki bağ aracılıdır.
- (vii) Söylem Çözümlemesi yorumlayıcı ve açıklayıcıdır.
- (viii) Söylem bir toplumsal eylem biçimidir.

Bu ilkeleri göz önüne aldığımızda, EŞÇ'nin sorun odaklı olduğunu görmekteyiz. Ayrıca EŞÇ'nin söylemi toplumsal, tarihsel ve metinsel bir olgu olarak ele aldığını da belirtebiliriz. Özetlemek gerekirse bu ilkelere, söylemin ne olduğuna ve güç gibi diğer toplumsal olgular ile nasıl bir bağlantı kurduğuna yönelik bir bakış açısı görebiliriz. Bunlara ek olarak, söylemin ele alınma biçimine yönelik yöntembilimsel bir çerçeve sunduğunun da altını çizebiliriz. Bu bağlamda, EŞÇ'ye göre Söylem Çözümlemesi alanının açıklamacı ve yorumlamacı olduğunu ve toplumsal sorunlara yönelik eleştirel bir duruş sergilediğini vurgulayabiliriz.

Burada bu yazının temel amacının tekrar altını çizmek istiyorum. Özellikle üçüncü söylem tanımıyla örtüşen kuramsal ve analitik duruşu ortaya koymaya çabaladığım bu yazıda aynı zamanda bu tanımın söylemin alışlagelmiş kabul ve ele alış biçimlerinden ayrışma durumunu da irdelemeye çalışıyorum. Bu bağlamda, EŞÇ'nin felsefik ve yöntembilimsel arka planını daha derinlemesine değerlendirmek istiyorum. EŞÇ adını ve temel duruşunu Frankfurt Okulu olarak da bilinen Alman Neo-Marksist düşünceyle özdeşleşen Eleştirel Kuram'dan almaktadır. Eleştirel Kuram'ın temel ilke ve duruşu toplumu ve toplumsal olan bütün olguları çatışma kavramı çerçevesinde açıklayan Çatışma Kuramı'na dayanmaktadır. Bu kuram toplumsal düzenin varlığını toplumu oluşturan gruplar arasındaki çıkar çatışmalarına göre açıklamaktadır. Bu özelliğiyle toplumsal olandaki güç ilişkilerine odaklanmaktadır. Bu yaklaşım EŞÇ'ye şu şekilde nüfus etmiştir: EŞÇ söylem çözümlemesini güç ilişkilerinin çözümlemesi olarak algılar. Bu açıdan söylem hem bir çatışma mercii hem de çatışma aracıdır. İşte bu görüş ile EŞÇ, güç odaklarının düşünce sistemlerinde örtüklediği bileşenleri açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu açıdan, güç odaklarının baskıladığı ve bu gücün nesnesi konumundaki bireylerin, özne olduklarının farkına varmasının sağlanması ile ortaya konulan bir bilinçlendirmenin altını çizmektedir.

EŞÇ'nin toplumsal sorun odaklı yaklaşımı ve farkındalık yaratma motivasyonunu göz önüne aldığımızda toplumsal bilimler alanındaki

baskın paradigma olan pozitivist sınırlılıklarına karşıt bir duruş sergilediğini de görürüz. ESÇ, temel yaklaşımını aldığı Eleştirel Kuram'ın da belirlediği gibi doğa bilimlerinin yöntembilimi olan gözlem ve deneyin toplum ve toplumsal olguları çalışırken yetersiz kalacağını düşünür. Bu çerçevede, betimleyici nesnel sosyal bilim anlayışının toplumun ve toplumsalın öznel tarafından oluşturulduğunu göz ardı ettiğini ortaya koyar. ESÇ'ye göre, pozitivism ve pozitivist bilim anlayışı, toplumu ve toplumsal olguları nesneleştirir, bununla da kalmaz aynı zamanda araştırmacıyı da nesneleştirir. Ancak toplumsal bilimlerin odağı öznel ve öznelin oluşturduğu toplumsal gruplardır. Bu bağlamda, öznelin ve toplumun betimlenmesi yeterli değildir; anlaşılmalı gerekmektedir. Değerden bağımsız nesnel bir toplum çalışması bu noktada yetersiz kalmaktadır. Toplumsal bilimlerde, toplumsal olgular araştırmacının yorumlarına açıktır; yorumcu ve açıklayıcıdır. ESÇ çerçevesinde yürütülen çalışmaların yöntembilimi bu açıdan yorumlamaya dayanmaktadır ve araştırmacının bir özne olarak diğer öznel birliktelik ve üretimleri anlaması amacını taşımaktadır.

ESÇ'nin bu paradigma duruşu ve yöntembilimsel yönelimine ek olarak Eleştirel Kuram'ın eleştirim (İng. critique) vurgusunu da göz önüne almak istiyorum. ESÇ'nin yorumcu duruş ve nesnel bilim karşıtı yaklaşımı, anlayış sunma ve bilinç yaratma amacı ile de örtüşmektedir. Böylesi bir amaç ancak eleştirim getirilmesi ile vuku bulabilecektir. Bu doğrultuda, ESÇ'nin anlayışına göre toplumsal bir sorun ancak araştırmacının belli duruşu üzerinden irdelenebilir. Bu da belirli bir bakış açısından ortaya konulan öznel bir duruşu gerektirir. Soruna yönelik öznel duruş, eleştirim ile farkındalık yaratmayı gerçekleştirir. İşte bu noktada, ESÇ'nin anlama amacı ve eleştirim motivasyonu, ESÇ'yi diğer betimleyici ve yapısal söylem çözümlemesi çalışmalarından ayırır. En özet haliyle, ESÇ araştırmacısı metinleri yorumlar, metinlerdeki toplumsal sorunları ve güç ilişkilerini anlamaya ve bunlara yönelik bir eleştirim sunmaya çabalar.

ESÇ yukarıda sözünü ettiğim özellikleri ile dilbilim içerisinde farklılaşmaktadır. Bu farklılıklara ek olarak ESÇ, disiplinlerarası ve çoklu disiplinli olması nedeniyle toplumsal çalışma alanları ve toplumsal kuramlardan beslenmektedir. Ancak metin ve konuşma üzerine yapılan dilbilim içinden çalışmalar ile toplumsal bilimler içinden yapılan çalışmalar arasında bir kopukluk mevcuttur; ilki sosyoloji ve siyaset bilimindeki güç istismarı ve eşitsizlik üzerine getirilmiş kuramları göz ardı etmekte, ikincisi ise belirgin bir dilsel çözümleme sunmamaktadır (Van Dijk, 2001, s. 363). Bu noktada, söylem çözümlemecilerinin, özellikle eleştirel bakış açısına sahip olanların akademik çevrelerde yaşadığı alışlagelmiş bir sorunun altını çizmek istiyorum. Her iki durumda da, bu araştırmacılar kendilerine yer bulmak konusunda sorun yaşamaktadırlar. Çalışmalarını sosyoloji gibi toplumsal bilimler içinde gerçekleştirmek istediklerinde, ortaya koydukları çözümlemeler çok dilsel özellik taşımaları gerekçesi ile öteki olarak etiketlenirken, tam tersi durumda dilsel çözümleme yapan dilbilim içindeki araştırmacılar sosyolojik çözümleme

yaptıkları yönünde eleştirilmektedirler. İşte burada, çalışmanın en başındaki çember metaforuna dönmek istiyorum. Gerek paradigma ve yöntembilimsel duruşları gerek ise araştırma motivasyonu ile farklılaşan ESÇ araştırmacıları çemberin dışında oldukları belirtilen gruptur. Çemberin içinde olmak ancak daha nesnel, pozitivist ve betimleyici, belki de daha deneyci bir çalışma alanı olmak ile mümkün görünmektedir. Ancak toplumsal sorunlar ve bu toplumsal sorunlara eleştirel bir duruş söz konusu olduğunda, çemberin içinde olmak yeterli değildir; çemberin dışına çıkmak gerekmektedir. Çemberin dışında olmak ise akademik olarak kabul görmemek ile özdeş düşünülebilir.

Bu sözlerimi Türkiye bağlamından bazı gözlemlerimle desteklemek istiyorum. Bu gözlemlerime dayanarak Türkiye Dilbilimi'nde ESÇ çalışanların konumuna yönelik bir anlayış ve eleştirim sunmak istiyorum. Bu gözlemlerim çerçevesindeki yorumlarım ve iddialarım bir ESÇ araştırmacısı olarak kendi deneyimlerim ile yaşamış olduklarım bağlamında ortaya çıkmıştır. Dilbilim alanı içinde, eleştirel söylem çözümlemesi içeren üretimlerim sosyolojik çözümleme olarak etiketlenirken, sosyoloji ve iletişim bilimleri gibi bünyelerinde ESÇ çalışanları barındıran çevrelerde dil odaklı olarak itham edilmiştir. Böylelikle her koşulda yine çember dışına itilmişliğim olmuştur. Baskın araştırma önyargılarının ve ideolojilerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığını düşündüğüm bu durumu bu alanların akademik dergilerinde de gözlemleyebileceğimizi düşünüyorum. Bu noktada, dilbilim doktorasına sahip bir akademisyen olarak Türkiye'de kendi alanımda yayın yapan başlıca akademik mercilerinden biri olan Dilbilim Araştırmaları Dergisi'ni ele almak istiyorum. Dergi temel hedefini Türkiye'deki dilbilim çalışmalarının gelişimine destek vermek ve çağdaş dilbilim ilkeleri çerçevesinde nitelikli dilbilim çalışmalarını yayınlamak olarak belirtmiştir. Bu çerçevede, derginin ilk yayına geçmiş olduğu 1990'dan bu yana dergide 351 çalışma yayınlanmıştır. Bu çalışmalardan ESÇ alanındaki çalışmalara göz attığımızda, dergide toplam altı tane ESÇ çalışmasının bulunduğunu görebiliriz. Bunların iki tanesi 1999 sayısında yer almaktadır. Diğerleri sırası ile 2016, 2019, 2020 ve 2022 sayılarında yer almaktadır. İlk iki çalışma Türkiye'deki başat ESÇ çalışmaları olarak düşünülebilir. Kalan çalışmaların çoğunluğu ise geçtiğimiz son beş yıl içerisinde yayınlanmıştır. Ancak dergide 2022'den bu yana ESÇ çalışması yayınlanmamıştır. Bu akademik bir önyargının doğrudan bir sonucu mudur yoksa bu önyargıların ESÇ araştırmacıları üzerindeki motivasyon kırıcı etkisinden midir bu konuda yorum yapabilmenin çok kolay olmadığını düşünüyorum. Bu ancak çok daha kapsamlı doküman incelemesi ve etnografik gözlemler ile mümkün olacaktır kanısındayım. Bu çerçevede gelecekte, ESÇ'nin Türkiye'deki durumuna yönelik bir meta-çözümleme yapılabilir ve durum daha belirgin şekilde tartışılabilir.

3. Sonuç Gözlemleri

Yazıma son vermeden önce yazıma başladığım sözlerin sahibi Mungan'ın bu sözler ile ilgili söylediklerini hatırlatmak istiyorum. Mungan'a göre “çember, çemberi çizen için komedi, içindeki içinsel dramdır ama eğer biri kendini çember içine almışsa bu trajedidir.” Baskın akademik ideolojinin gerektirdikleri ve akademik önyargılar çerçevesinde alışlagelmişin dışında kalan araştırmacılar bir karar vermek durumundadır. Özellikle akademik çevrede kabul görmek, kendine yer bulabilmek ve yayın yapabilmek için çalışma alanını çember içine kaydırmış olan araştırmacılar için yaşadıkları benim anlayışıma göre akademik bir trajedidir. Kendileri çemberin içindeyken kafaları dışarıda olmaya mahkumdur. Bu bağlamda, çemberin hangi yaklaşımsal, kuramsal ve yöntembilimsel duruşları içine alacağını, çağdaş dilbilim yönelimlerini ve evrensel paradigma dönüşümlerini göz önünde bulundurarak tekrar değerlendirilmenin Türkiye Dilbilimi özelinde son derece elzem olduğunu belirterek sözlerime son veriyorum.

Kaynaklar

- Biber, B., Connor, U., & Upton, T. A. (2007). *Discourse on the move*. John Benjamins Publishing Company.
- Fairclough, N., & Wodak, R. (1997). Critical discourse analysis. In T. A. van Dijk (Ed.), *Discourse studies: A multidisciplinary introduction* (pp. 258–284). Sage.
- Kocaman, A. (2003). Dilbilim söylemi. In A. Kocaman (Ed.), *Söylem üzerine* (pp. 1–11). METU Press.
- Schiffrin, D., Tannen, D., & Hamilton, H. E. (Eds.). (2001). *The handbook of discourse analysis*. Blackwell Publishers.
- van Dijk, T. A. (1985). *Handbook of discourse analysis*. Academic Press.
- Wodak, R., & Meyer, M. (2001). *Methods of critical discourse analysis*. Sage.